

A Balaton képe a Tudományos Gyűjtemény évfolyamaiban

A XIX. század elején meginduló *Tudományos Gyűjtemény* mind a mai napig a magyar folyóirat-kiadás egyik sikeres és kiemelkedő teljesítménye. Még akkor is, ha elismerjük a többi korabeli lap színvonalát, leszögezhetjük: nagy és eredményes vállalkozás volt. A XVIII. század végén és a XIX. század elején megjelenő számos folyóirat; a *Batsányi*, *Baróti*, valamint *Kazinczy* névvel fémjelzett *Magyar Museum*, *Péczei József Mindenés Gyűjteménye*, *Kazinczy Orpheusa*, *Kármán Urániája*, *Görög Demeter* és *Kerekes Sámuel A Magyar Híronlója*, *Döbrentei Erdélyi Muzéuma*, vagy éppen *Kultsár István Hazai és Külföldi Tudósítások* nevű lapja megteremtette az irodalmi és tudományos publikációk lehetőségét. A korabeli fejlődő Pest azonban „elbírt” még egy folyóiratot.

A Tudományos Gyűjtemény létrehozásának eszméjét *Fejér György* vetette fel. A szerkesztő *Kultsár István* 1815. április 19-én Pesten vacsorát adott *Kazinczy* tiszteletére, ahol a *Széphalmi Mester* is megjelent. Az összejövetelen *Fejér* vitte a szót, szemére vetette *Kazinczy*nak a *Himfy* kritikát és azt ajánlotta, olyan folyóiratot, orgánumot kellene létrehozni, amelyekben „nem bántják egymást”. Javasolta, hogy a szépliteratúra mellett a lap jelentessen meg tudományos igényű és értékű írásokat is.^{1.)} A felvetés nem maradt visszhang nélkül. A neves könyvnyomtató és kiadó *Trattner János Tamás* – talán éppen *Fejér* ötlete nyomán, vagy saját kútfejből eredendően – kéthavonta megjelenő vegyes tartalmú folyóirat kiadását határozta el. Szerkesztésére *Kazinczyt*, *Kis Jánost*, vagy *Szemere Pált* szeretne volna megnyerni. *Fejér György* azonban megtudta *Trattner* tervét és gyorsan intézkedett. Felkereste *Pethe Ferencet*, akinek érvényes lapkiadói engedélye volt, és rábeszélte, hogy fogjanak össze pesti tudósokkal, írókkal és készítsenek magyar nyelvű folyóiratot. *Trattner*, akit kész tények elé állítottak, vállalta a kiadói szerepet. Főszerkesztő *Fejér György* lett. Az alapításban és szerkesztésben többen is részt vettek: *Jankovich Miklós*, *Kultsár István*, *Pethe Ferenc* és *Schedius Lajos*. A Tudományos Gyűjtemény címet kapó lap 1817 január végén jelent meg első ízben. A szerkesztői gárda azokból a tudós férfiakból állt, akik később a Magyar Tudományos Akadémia (Magyar Tudós Társaság) előzményeként megalakították a Tudományos Gyűjtemény Szerzőinek Egyesületét. A fent említetteken kívül még ide kell sorolni *Forgó Györgyöt* is.^{2.)}

A folyóirat kiadói (szerkesztői) megfogalmazták a lap lényegét: „*Valami csak ezen földünknek (...) természeti, geográfiai, históriai bővebb s bizonyosabb megismerését közvetlenül vagy közvetve illeti; annak nyelvbeli állapotját, tudományi előkelését segíti s tökéletesíti; a mesterségeknek és gazdálkodásnak helyesebb és hasznosabb üzését s gyarapítását kimutatja; az új találmányokat és szerzeményeket hírül adja; a kijött munkákban, az írás módjában a nyelvvel élésben kitűnt érdemeket, tökéletességeket vagy hijánosságokat felfedezi.*”^{3.)} Amit ígértek be is kívánták tartani, ennek biztosítéka a szerkesztői gárda volt: a történész *Fejér*, a mezőgazda *Pethe*, a szerkesztő *Kultsár*, az esztéta *Schedius* és az orvos *Forgó*. (Csupán megjegyezni kívánom, hogy közülük az első három személyes és szoros kapcsolatba került Keszthellyel születése, vagy munkája révén.) A szerkesztőség azt ígérte, hogy évente 12 kötetben, 96 – 100 íven fog megjelenni a Tudományos Gyűjtemény. Ára borsos volt: helyben előfizetőknek 18, postán 20, velin papíron 45 forint. A *Kókay György* által szerkesztett magyar sajtótörténet arányokat is közöl a drágaságot illetően. Ezek szerint

urasági cseléd évi kormenciója ekkor 70 – 130 forint, egy jól fizetett napszámos napi keresete 1 forint volt. ^{4.)}

A folyóirat tulajdonképpen mindvégig megtartotta hármastagozódását úgymint: értekezések, könyvvizsgálatások, tudománybéli jelentések. A második rész címének értelmét kell csupán feloldani: itt kapott teret a magyar és külföldi irodalom. A hírverés is megindult, aminek köszönhetően 1818-ban már 967 előfizetője volt a lapnak. ^{5.)} Hiába volt azonban a legtökéletesebb elv, az 1841 decemberéig fennálló folyóirat tartalmában, de elsősorban irányultságában változó képet mutatott. A szerkesztők személye körüli csetepaté szinte folyamatosnak bizonyult. A kiadóval való ellentét Fejért sem kímélte. *Bényei Miklós* tanulmánykötetében elsősorban a Tudományos Gyűjtemény bizonyos konzervativizmusát kritizálja s azt, hogy a szerkesztésben 1833-tól *Vörösmartyt* felváltó *Horváth István* a Széchényi Országos Könyvtár őre, visszahozta a maradiságot a lap oldalaira. ^{6.)}

A 25 éven át kiadott folyóirat nyolc szerkesztőváltást és három kiadói váltást ért meg. ^{7.)}

Felvetődhet a kérdés, hogy a szépirodalmi művekben a felvilágosodástól kezdődően markánsan tért nyelő tájleírás, hogyan jelenik meg egy vegyes tartalmú, szépirodalmat, de tudományos értekezéseket is tartalmazó folyóiratban. A Balaton mint tájegység, mint földrajzi fogalom megjelenését vizsgáltam. Nem foglalkoztam a Balaton melletti települések részletes leírásának elemzésével, megjelenésük gyakoriságával, csupán abban az esetben, ha az írás központi témája a Balaton volt, vagy érdekes, eddig kevésbé ismert adalékkal szolgálnak. Ugyancsak fontos dolognak tartottam annak vizsgálatát, hogy a Balaton témakörből mit és milyen módon tárgyalnak. Le kell szögezni, hogy az írások döntő többsége – szinte teljes egészében – az Értekezések rovatban láttak napvilágot, ami a téma fontosságát húzza alá.

Dolgozatom csupán a téma vázlatát adja, ennek részletesebb, kritikai elemzése, magyarázatokkal is ellátott kibontása a későbbiek feladata lesz.

A Tudományos Gyűjtemény számaiban a kezdetektől fogva folyamatosan jelentek meg a helytörténeti, helyismereti dolgozatok. A szerkesztők akaratának megfelelően rendszeresen végezték az ország gazdasági, politikai feltérképezését, természetesen a kor színvonalának megfelelően. „*Ezzel a feudalizmus partikuláris földrajzi tudata helyébe kialakítani segítenek egy polgárosuló, országos honismereti szellemet, magyarságot, öntudatot. Óriási jelentősége volt ennek egy olyan országban, ahol előzőleg a lakosság zöme alig látott túl a megyehatárokon.*”- írja az előbb említett sajtótörténet. ^{8.)} Persze a cikkek súlya, milyensége változó képet fest, a cikkíró tehetségének, műveltségének, íráskészségének megfelelően. Sok esetben csupán puszta, összefüggéstelen tényeket ismerünk meg, de számunkra ez is fontos és érdekes következtetésekre ad lehetőséget. A szerkesztés koncepciója, miszerint az olvasót lehetőleg széles körben kell tájékoztatni, nyomon kísérhető. Az írók, szerkesztők lényegesnek tartották a magyar lélek, magyar karakter megjelenését a lapban és ez a korabeli viszonyok között értékrendet is jelölt.

Az első évfolyam harmadik számának első értekezésének címe *A' Magyar Nemzet' Culturájáról különösen* című tanulmány. ^{9.)} Ebben már találkozhatunk a Balaton nevével. Az írást *Y* betűjellel jegyezték, mely betű mögött magát a főszerkesztőt, Fejér Györgyöt kell érteni. A kultúra morális oldalát közelíti meg, amikor leszögezi, hogy a kultúrák ismeretében két fő gond az, amelyik az igazságot nem engedi érvényre jutni az „*indulatosság és vágyódás*”. Kijelentését meg is magyarázza: „*Az irigykedés és gyűlölség indulattya az ő tárgyára hamis színt vet, valótlan gáncsokat is költ; a' maga szeretet, 's dicsőségkívánás akármelly hijánosságokat észrevétlenekké teszi, a' rosszat is jónak képzelte.*” A magyarokról és a Magyarországon élő kisebbségekről leszögezi, hogy nem alábbvalók egyetlen nemzetnél sem. Külön szól az iskolákról – felekezetek szerint – s Keszthelyt

(szülővárosát) és Óvárt (Mosonmagyaróvár) iskolavárosnak emlegeti, amiben nincs semmi részrehajlás.

Figyelme kiterjed a szélesebb értelemben vett kultúra szinte minden területére. Felsorolja a kultúrának „külső eszközei”-t és azt írja: „a’ szerzéssel, ’s szerzetek’ közlésével is él Nemzetünk serényen.” A szerzés fő ága közt említi a vadászatot, bányászatot, mezőgazdaságot és nem utolsósorban a halászatot. Ennek kapcsán találkozunk a Balatonnal, mint fő halászati hellyel, a Duna, Tisza, Vág, Maros, Kőrös folyók és a Nizsideri tó mellett.

A tudományoknál szól a keszthelyi Georgikonról. A ritkaságok gyűjteményének helyéül a Pesti Egyetemet, Nemzeti Múzeumot, valamint több főnemesi családot jelöl meg, többek közt a Festeticseket.

Ugyanezen számban N. J. monogrammal többoldalas írást jelent meg *A’ Balaton Taváról* címmel.^{10.)} Az írás tudományos jellegű, de nem nélkülözi a lírai megfogalmazásokat sem. Megállapításai – mai szemmel nézve – pontatlanok. Ezekre csupán érintőlegesen szeretném felhívni a figyelmet, mert nem a cikkek kritikai vizsgálata jelen dolgozatomnak tárgya.

N. J. „*sok Tudós Férfiak*” után „*Magyar Országi Tenger*”-nek nevezi és leszögezi, hogy írásának elsődleges feladata e szép tavat ismeretessé tenni. Rövid történeti áttekintést kapunk arról, hogy a rómaiak Pelsonak nevezték, s amikor ide érkeztek „szörnyű erdőségeket találtak, és a’ Balaton sokkal nagyobb volt, mint a’ mi időnben.” Megtudjuk, hogy Galerius római császár a Dunántúl keleti részét feleségéről Valériának nevezte el. Ugyanakkor tényként közli Victor Aurelius alapján, hogy Galerius ásatta ki a Sió csatornát, azaz kötötte össze a Balatont a Dunával. A tény azonban az, hogy Galerius csupán a mocsaras Sió völgyét csatornáztatta.^{11.)} Azzal viszont egyetérthetünk, mivel nem tisztították folyamatosan a Sió csatornát, az elposványosodott. Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy „a’ Balatonnak tökéletes öszve-kapcsolását a’ Dunával, mindedig csak óhajtva várjuk.” Erre még pár évtizedet várni kellett, mert csak 1863-ban nyitották meg a Sió-zsilipet és ásták ki újból a csatorna medrét.^{12.)} A leírás további részében a Balaton méreteit adja meg, megközelítő pontossággal. Ezek szerint hossza 40 ezer öl, ami körülbelül 76 kilométer jelent. Tihanynál kissé többet mond a mai értékeknél 200 ölet, azaz 3,8 kilométer. A legnagyobb szélességet Siófoknál jelzi 8 ezer öl, azaz 15,2 kilométer. Mélységét „sok helyeken” 6 ölre, azaz 11 méterre teszi. Leírja az északi part hegyeit, erdeit, szőlőit és magányosan álló hegyeit: „*némelyeknek sírhalom, másoknak nyereg, másoknak tsutsos, vagy teke formájok vagyon.*” „*Nem helytelen vélekedés volna az – folytatja – hogy ezen a’ Tájékon Tűzokádó-hegy állott valaha.*” Ez így igaz. Felhívja a figyelmet arra, hogy a tó csendes, de estefelé „*mindennap habzik, ’s hánykolódik; szörnyű ropogással, vagy bőgéssel a’ partok felé tsapdoz; ’s így a’ partról nézőket nem tsekély ijedésbe, a’ hajón lévőket pedig félelmes veszedelemben ejti.*” A számunkra kissé szokatlan, minden kétséget kizáróan túlzó természeti jelenséget az apálydagálllyal, azaz a hold „szívása”-val magyarázza. Mindenesetre félelmetes dolog lehetett a Balaton partján élni, ha mint N. J. határozottan állítja, ilyen szörnyű hangzavarral és robajjal köszöntött be minden este. A szerző vajon hallotta-e őket? Ugyancsak furcsa magyarázatot ad a téli rianásokra is. Szerinte ugyanis azért reped meg a jég, mert a tóba ömlő források szénsavtartalmúak és „*a’ szén-szesz a’ Jég alatt öszvegyül, és a’ jeget olly ropogással, ’s durrogással repeszt meg, mintha mozsarakból, vagy ágyúkból lövöldöznének.*” A szerzőnek igaza van, a rianások keletkezését kísérő robaj tekintetében; valóban hatalmas pattogások, durranások közepette születik meg a rianás. De ez nem zavarhat senkit, hisz a szerző szerint sem Magyarországon, sem Európában ehhez hasonló szép vidék nincs.

A fauna ismertetése kapcsán nyolc csigát ír le, kilencedikként az a megkövesült csigát, amit juh- vagy kecskekörömnök neveznek, s amelyet porrátört formában a lovak szemébe fújva orvosolják azok szembaját. Saját tapasztalataira hivatkozik, amikor Fok (Siófok) „szép

fényes vas fővenyé”-ről ír és tájékoztatja az olvasót, hogy a főveny „*írás*’ *be-porzására igen alkalmas.*”

A halászatról szólva leírja, hogy a halban szapora tóban nagy zsákmányt emelhetnek ki a halászok. Egy halászatban – tudjuk meg – 150 – 200 mázsa halat is fognak a keszthelyi halászok. Régen még többet is akadt a hálóba. Megemlíti a téli halászat kapcsán, hogy „*1782-dik Esztendőben ilyen halászat’ alkalmatosságával Keszthelynél 46 ember merült a Balatonba.*” A szerző szerint a balatoni halak húsa rendkívüli tulajdonságokkal bír: tömött, kemény, egészséges és jobb ízű, mint más vizekben élő halaké. Kis morfondírozás után azt is leszögezi – meg sem kísérelve a fogas, süllő, garda felsorolásán túl más halak nevét akárcsak említeni -, hogy megfigyelései alapján a fogas nem más, mint kicsiny süllő. Ez is igaz. Tudniillik a Balaton híres hala a süllő, ha meghaladja a másfél kilogrammot, fogasnak kereszteltetik át.

Fejér György szerkesztőségét követően csupán 1820-ban jelent meg ismét balatoni tárgyú írás a Tudományos Gyűjteményben. *J. János* 1818-ban Tihanyban papírra vetett útleírásáról van szó, melynek kissé furcsa címe így szól: „*Egy Levél Veszprim, és Tolna Vármegyék utazásaibul.*”^{13.)}

Az utazó a Somogy megyei Kereki községből indult el s egy „*tsekély meneteles*” hegy csúcsára érve kitarulkozott előtte a Balaton: „*Az egész felfelé lévő tájat a most igen tsendes Balaton lepé el, és az ennek mélyébe feléemelkedő Tihanyi hegyek vetettek véget messzebb ’s távolabb való látásunknak. Keletről csak erdők, és a’ Balaton voltak láthatók. A’ nyugotti részekről való több szép Templom tornyok Keresztjeit, és Sassait arany színnel borítá bé az éppen akkor leereszkedő Nap, ’s egy kellemetes feltámadt szellő kezdé elűzni a’ már elbújt nap forró melegét.*” – teszi szemléletessé J. János a látottakat. Kőröshegyen szálltak meg. Megemlíti a Széchényiek kastélyát, a rossz állapotban lévő templomot s a mellette egykor volt klostrom maradványait. Leírja, hogy az oltárképet egy „*Sopronyi Festő*” készítette és a megfeszített Krisztust ábrázolja „*művészen*”. Kőröshegy 1990-ben kiadott monográfiájából megtudjuk, hogy az oltárkép sötétszürke alapon feszületet, rajta függő Krisztust ábrázol. Alkotója *Hofrichter József*, aki a monográfia szerint 1885-ben festette e művet.^{14.)} A monográfia a Tudományos Gyűjteményt is idézi és megállapítja, vagy az évszám téves, vagy annak előtte is hasonló oltárkép volt a templomban. Az utazó által rossz állapotú templomot, kisebb javításokon túl, csupán a huszadik század elején restaurálták a kor neves építésze, *Stehlo Ottó* tervei alapján.^{15.)}

Másnap áteveztek a „*kis Magyar Tenger*”-en Tihanyba. A révhajó rakományát részletesen közli: 35 ember, 5 parasztkocsi, 1 hintó, 12 ló, 1 süldő disznó. Útközben szél támadt, alaposan megijesztve a vízhez nem szokott embereket. A révész – nagy kópé lehetett – az alábbi rémmesével ijesztgette az amúgy is rettegő utasokat. Két héttel ezelőtt egy postahajó disznókat vitt a túlsó partra. Amikor a víz közepére értek egy jókora malac leugrott a hajóról és az utánakapó legényt is berántotta a vízbe. Mivel nagy szél volt, a hajó azonnal eltávolodott a póruktól. A többieknek esélyük sem volt, hogy segítsenek. A legényt négy nap múlva Zamárdiban dobta ki a víz, a malac pedig kiúszva a rév melletti nádasban, végkimerülésben lehelte ki páráját.

Amint az északi parton kiszálltak, elindultak a déli felén szőlőkkel, erdőkkel borított hegy kacskaringós útján, mígnem elérték a legmagasabb ponton fekvő Tihany falút. A településről lesújtó a véleménye: „*igen tsekély, a’ házak aprók, és nem igen helyesek.*” A faluban 388 katolikus és 157 kálvinista lakik – tartotta szükségesnek ez adatot is közölni az olvasóval. Rövid ismertetést kapunk az itt nyugvó I. Andrásról, Szent István templomépítő munkájáról, az itt lévő kolostor történetéről. A gyönyörű kilátást megcsodálva úgy véli, hogy „*itt volt az a’ minden gyönyörűséggel telyes kert és hely, melyben az első ember az ő boldog állapotjában lakott.*” Külön szól a már 64 éves, málladozó vásznú főoltárról, amelyik Szent

Anianus püspököt és mártírt ábrázolja. Itt némi aggálya keletkezik a kutatóknak. Ugyanis az 1757-ben faragott főoltár képének születését a mértékadó tanulmányok 1822-re teszik. ¹⁶⁾ Alkotója *Novák János* soproni festő. J. János, a szerző 1818-ban járt a templomban és 64 éves málladozó képről beszél. Szent Anianus ugyanis azonos Szent Ányossal. Vajon itt is arról van szó, mint Kőröshegyen? Másik festő ismét megfestette ugyanazt a képet?

A sekrestyében megmutatták a szerzőnek I. András király üvegszekrénybe zárt két lábszárát, amelyet *Krassó Vilibáld* apát szerzett meg a templomnak. „*Nagy és vaskos ember lehetett*” – írja, majd folytatja a csontok leírását, miszerint az egyiknek térd felett egy jó ujjnyi vékony, csontos kinövése, forradása volt. Vágásnak, sebnek helye lehetett. Ugyancsak a sekrestyében nézhették meg Loyola Szent Ignác viaszportréját, amelyet még a szent életében készítettek. A kép eredetileg a jezsuiták birtokában volt – tudjuk meg -, de a rend Riccio nevű generálisa ezt Mária Teréziának adományozta, aki továbbadta a Szent Benedek-rendi gyóntatójának, akitől végül is Tihanyba került.

Az altemplomban meglátogatta I. András temetkezési helyét, de a sír nem nyerte meg tetszését: „*igen együgyű, semmi sints egyéb rajta, m int egy két ujjnyi szélességű kereszt, melynek a nyele az egész fedelén elnyúlik.*” Még megjegyzi: „*Kár, hogy valami felírás nints rajta.*”

Meghatározza azt a helyet, ahonnét a visszhang oly szépen válaszol a kiáltónak. Azt írja, hogy a templom és a sekrestye szegletétől elindulva lehet megtalálni a „*focust*”, ahonnét ki lehet csalni az Európa híró „*echo*”-t, mely nemcsak hexametereket ad vissza, de több „muzsikai taktust is.”

A tihanyi kirándulás után ismét visszamentek a révhez, ahol díszes hajó várta őket és három fertály óra alatt (ellentétben az ide utazás öt fertály órájával) átvitte őket a túlsó partra ahonnét Zamárdiba mentek.

Még ugyanebben az évben tanulmányt közöltek „*Az úgy nevezett Ketske körmökről a' Balaton' partján*” címmel. ¹⁷⁾

Partsch Pál a tanulmány bevezetőjeként szól a kecskekörmökről és elmondja, hogy a tanulmány szerzőjének Ries Jánosnak szép gyűjteménye van belőlük. Leírja, hogy a tudósok sem tudnak megegyezni milyen csigáról van szó. A tudomány álláspontját a következőkben foglalja össze. *Bartsch C. D.* 1782 januárjában az *Ungarisch Magazin* 2. 2. számában a Linné szerinti *Ostrea* csigák közül valónak véli. A francia *Beudant* szerint az óriási *Carelium*, vagy *Chuma*-nak „zápfoga”. *Blumenbach* Természethistóriájában nem tudja meghatározni. *Partsch* szerint a *Mytilus* teknőjének „erősebb” része, amely az idők során megmaradt, megkövesedett, kevésbé kemény részei lekoptak.

A tekintélyes bevezető után következik *Ries János Ferenc* tanulmánya, aki fontosnak tartotta, hogy címeit is közölje a tanulmány végén, emígy: „*az orvosi Tudomány Doktora Balaton Füreden, Hessen-Philipstahli Fő-Herczegi és Landgrafi Tanácsos, a' Cs. Kir. Moravai és Sziléziai a' Föld-mívelést 's a' Természet és Haza' esméretét tárgyazó Tudós, a' Jénai Mineralogiai Társaságnak Levelező Tagja, a Keszthelyi Georgikon Assessora*”.

Ries, akit a vizsgálattal a bécsi Cs. K. Természeti Gyűjteményének igazgatója *Schreibers* bízott meg, a kecskekörmöket fiatalkori *Mytilus* csigának tartja. 1819 júniusában pár bécsi kollégával és az akkor éppen Füreden tartózkodó keszthelyi professzorral, *Liebalddal* átmentek Tihanyba. Ott a helybéli gyerekek megmutatták azt a partszakaszt, ahol a legtöbb kecskekörmöt lehet összegyűjteni. A félsziget keleti részén, pár száz méteres partszakasz volt ez, ahol a kövek között meg is találták a keresett kövületeket. A helybeliek elmondása szerint azokat a víz veti partra. Ries azonban beszámolt arról is, hogy egy „hat öl” (10 – 12 méter) magasságú partban, agyag és márga közt is számtalan csigát találtak, köztük kecskekörmöket. Ries kifejti, ellentétben *Partschal*, hogy nem a víz koptatta csigáról van szó, azok nem is kerültek tulajdonképpen a vízbe, hanem a kiszáradt víz iszapja fedte be azokat s

úgy kövesedtek meg. Azonban ő sem biztos okfejtésében, mert zárógondolatában megjegyzi, hogy a vita nincs lezárva, mert bécsi, párizsi és londoni tudós társaságok is foglalkoznak majd a kérdéssel. Ma már tudjuk, hogy a kecskeköröm nem más, mint a Pannon tengerben valaha élt kecskekörömkagyló (*Congeria unguilacprae*) maradványa. A harmadkori üledékekből bukkannak felszínre, az egykor éles kagylóhéjakat a Balaton hullámai görgették, csiszolták, mígnem elnyerték mai alakjukat.^{18.)}

Fejér György Y jeggyel újfent írt a Balatonról a folyóirat 1824-es évfolyamába „*A' Balatonról, és Tihanról Tudósítások*” címmel.^{19.)} A nehézkesen olvasható és értelmezhető értekezés a szerző szándéka szerint a Balaton mélyebb, jobb megismertetése miatt íródott. Fejér személyes hangon, mint a táj szülötte, vallomást tesz: „*A' Balaton tava, melly kellemetes érzéssel lepi meg a' hozzá közelítő utazót, kivált olyant, ki annak mellékén nevelkedvén, látásától tizenyolcz esztendő óta megfosztatott, hogy a' nemzeti dicsőség', és nagyobb haszon keresetnek éppen nincs ellene, már is eléggé tapasztaltatja.*” A tó környékének lecsapolásáról és azok hatásáról ejt szót (Siófok, Szántód, Zamárdi térségeiben). De felhívja a figyelmet arra, az akkor még élő hiedelemre, hogy a Balaton tengerrel való rejtett kapcsolata révén kiapasztathatlan. A vizet „*fakadékok*”, az eső, források táplálják, bár páráképző tevékenysége miatt „*a' Balaton tava az essőnek termékeny méhe.*” Példákkal magyarázza, hogy a tengerrel való összeköttetés csupán mese, hisz vize nem sós, hanem édes és benne nem található „*zsibbasztó rája*”, narvál, delfin, egyszóval „*híre sincs benne a' tengeri halaknak.*” Érdekes véleménnyel zárja ezen gondolatait: „*semmi köze sincs a' tengerhez; sőt Földünk' nagyobb tavai közzé se számítható.*”

A Balaton vízszíneinek változásait a benne lévő „*állati és növényi részecskéknek*” tulajdonítja. Szót ejt arról, hogy a fehér színt például foltokban a garda nevű hal megjelenése okozhatja. Ezt közelről nem, csak kellő távolból lehet észlelni, ezért a tihanyi halászok a hegyről jelzik társaiknak a gardák vonulását. A néphagyomány és a halászat ezt „*látott hal*”-nak nevezi.^{20.)}

Itt jegyzi meg, hogy a Balatonnak tiszta és friss levegője van. Erre nézve „*a' Balaton melléke az éltető levegőnek bő és jeles műhelye.*”

Írása utolsó, mintegy tizenkét oldalán Fejér elsősorban a vidék művelődési, történeti összegzésével foglalkozik: templomokról, várakról, a tihanyi apátság könyvtáráról tesz említést, ahol két könyvet – egy kézzel írtat és egy ősnymtatványt – be is mutat. Az első könyv magyar nyelvű és a szeretetről szóló prédikáció. Ezt betűhíven, teljes egészében közli. A másik, latin nyelvű kiadvány, amely erkölcsi igazságokat kíván közölni olvasójával.

Érdekes adatot tart fontosnak az olvasó tudomására hozni a dolgozat végén, melyet korai idegenforgalmi statisztikának is felfoghatunk. Azt írja, hogy 1823-ban 1144 bel- és külföldi vendég látogatta a „*Tihanyi vendégszerető Apátúrság*”-ot.

Hrabovszky Dávid 1827-ben jelentette meg a „*Néhány Levelek Balatonról, és Balaton mellyékről*” utileveleket.^{21.)} Ez az a balatoni tárgyú írás, amelyet leginkább szoktak idézni a Tudományos Gyűjtemény Balatonnal foglalkozó dolgozatai közül. A Balaton kutatóinak olyannyira fontos lett könnyebb hozzáférhetősége, hogy *Dr. Müller Róbert* a Balatoni Múzeum igazgatója, *Kovács Sándor Iván* ösztönzésére Hrabovszky ezen művét Keszthelyen, 1998-ban kiadatta.^{22.)} A kis kötet nemcsak a szerző ezen munkáját tartalmazza, hanem az útleírás folytatásaként megírt „*Függelékül Füredről 's Tihanyról*” című írást is.^{23.)} Müller szerint a folytatás kivételével, barátjának írt fiktív levelekről (útleírásról) van szó, a keltezesek szerint 1826. január 11-től kezdődően január 26-ig, majd a függelékben ugyanezen év júliusában. A levelek hasznosságát jelzi az, s egyben írójának felkészültségét is, hogy mind a mai napig hivatkoznak rá kutatók. Mivel a levelek bevezetővel és bő lábjegyzettel 1998-ban már napvilágot látott, szükségtelennek érzem a levelek és jegyzetek jelen ismertetését.

Oláh János író, lelkész 1834-ben közölte „*Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben*” című munkáját. ^{24.)} Ő is fiktív levelek segítségével mutatja be az északi part településeit s a közvetlen parttól távolabb eső falvakat is. Kirándulása egészen Tapolcáig tart. Számos, ma már nem használt, vagy csak dűlőnevekben, város,- községrészekben megtalálható településneveket közöl, akkor még részben, vagy teljesen lakott közigazgatási egységként. Van ahol a településre jellemző létesítményt emeli be a névbe (csárdát, savanyúvizet, stb.). Leveleiben törekszik – akárcsak egy útikönyv – mindazzal megismertetni az olvasót, ami véleménye szerint érdekes lehet. Leírja melyik rész kinek a birtoka, töredékes történetet is közöl a faluról, mindezt a lehető legtisztességesebb ismeretterjesztés tudatával. Nézzük meg merre járt Oláh. A helyneveket az ő írásának megfelelően közlöm.

Szent-István, Sóly, Hajmáskér, Litér után részletesebben foglalkozik *Kenesével*. Itt olvasható talán először a folyóirat lapjain a gardán, fogason, süllön túl; harcsa, ponty, compó, kárász, keszeg és kecskerák. A süllőt fogassüllőnek írja, ami komolyabb állattani ismereteket feltételez a szerzőről. Leírja, hogy a kenesei partokban található lyukakba menekült a lakosság a török elől. Megismertet bennünket a bődönhajóval: „*Nagy Tölgy-derekakból vájott tsónakok úgy látszanak a kék Balatonban, mint a repülő tsókák a levegőben.*” Számunkra érdekes adalék az is, hogy megemlíti Festetics György Phoenix hajóját, valamint azt is, hogy a tárgyalt időszakban már évek óta nem szeli a hajó a Balaton vizét: „*Ez előtt egynehány esztendőkkel járt ide Gr. Festetitsnek egy nagy fedeles és vitorlás hajója, melyt a köznép gályának nevezett, hordó dongákat, és más faneműket hozván ide, innen pedig visszatértében sót vivén, de már régtől fogva elmaradt, hihetőleg elpusztulván.*” Némi korrekcióra szorul, miszerint a köznép hívta gályának a hajót, mivel költőink Péteri Takáts, Baróti Szabó Dávid és mások is gályának nevezték a Balaton akkori legnagyobb vitorlását. A Poehix pusztulásának pontos dátumát nem ismerjük, azt 1827 és 1830 közé kell tennünk. ^{25.)}

A *Mámai pusztáról* megemlíti, hogy lakosai *Vörösberénybe* „*szivárogtak*” át, az *Almádi tsárdáról*, hogy egyik fele Veszprém a másik Zala vármegyében van, a határ pontosan a mestergerenda vonalában található. *Alsó őr, Lovas, Palaznak, Kövesd* után *Arátsról* megjegyzi, hogy sok *Füreden* mulató úrnak itt van a háza, birtoka. „*Aráts Fürednek mintegy vendégfogadója*” – írja. A *Füredi Savanyúvízről*, annak elhelyezkedéséről, a forrásház működéséről számol be, amiből megtudjuk, hogy a 16 „*gömbölyű kő oszlopokon nyugvó*” forrásház oldalából a Balaton tava irányába vas csövek állnak ki, amelyből a híres víz vételezhető. A fel nem használt mennyiség a Balatonba folyik. A szénsavas vízről, amely főleg melegben szénsavdús, a következőket írja: „*Ivás után kevés időre feladja magát az erő a gyomorból, mely különösen az órának érzőinait bizgatja és a szemekből könnyeket fatsar.*” Ezt követi *Tihan szigete, Aszófő, Örvényes, Udvari, Akali, Ságón*, amely a dörgicsei uradalomhoz tartozik. *Vérkútról* megírja, hogy sokan látogatják, főleg a köznép. Vize nem savanyú, hanem, kesernyés. Ez a víz azonban „*orvosló erejű*”, melynek következtében fürdőházakat is telepítettek a patján. Nevét onnét kapta, hogy az elfolyó víz – valószínűleg a nagy mennyiségű vastól – vörösre festi az árok oldalait. *Zánka*, majd *Szepezd* következik. *Kővágó-őr* határában fekszik *Rendes* és *Pálköve*. Utóbbinak savanyúvize erősebb a füredinél. A következő állomásról *Bugyberek*ről bevallja: „*igen tsekély falutska, mellyről semmi különöset nem tudok.*” *Kékkút, Salfölde, Tóti, Gyula-Keszi* után felmászik a *Tsobánc* hegyére ahonnét gyönyörű kilátásban van része. Megemlíti a Gyulafyak romladozó kastélyát. *Tsobántz falu, Diszel* után egy kis magyar mezővárosba, *Tapolcára* ér, majd *Hegyese, Kis-Falud, Mind Szent Kálja, Szent Ben-Kálja, Köves-kál, Sásd, Monostor Apáti, Kapolts, Balaton Henye, Monoszló, Hegyestő, Szent Antal-fa, Bárótza, Tagyon, Dörgitse, Kis-Falud*, vagy *Kis-Dörgitse, Ó Budavár, Szent Jakab-fa, Tsitsó, Petend-Vigánd, Leányfalú, Nagy Vázson Kő* az útirány. *Vázson*, azaz Nagyvázsony esetében sokat ír a *Kinizsi várról*. A Nagyvázsonytól délre eső *Mentsel* település nevét így magyarázza: „*Mint neve mutatja, és a lakosok is hiszik:*

itt a' régi időben titkos rejtőző vár lehetett, a' minek azonban semmi nyoma nem látszik." Majd Verestó, Barnag, Vászoly, Pétsel, Szőlős, Tót Vázson, Hidegkút, Vámos, Fájész, Felső Órs, Szent Király Szabadja, Veszprém ^{26.)} következett. Veszprémről természetesen hosszúleírást kapunk.

Értekezését, amely tulajdonképpen a fenti települések felsorolásából állt, a természetről, a helyi nyelvről felvetett gondolataival zárja. Az őszi ködökről ír, melyek csak délelőtt tíz óra tájban szállnak fel, a tóba csapó villámok szépségéről ejt szót. Megtudjuk, hogy a tó partján Kenesén túl Somogy felé található az a finom vaspár, amelyet az egész országban *Balaton Por*-nak neveznek. Ismerteti a tó és környékének faunáját, végezetül leszögezi, hogy a balatoni ember jószívű, adakozó, barátságos olyannyira, hogy az egész világon pártját ritkítja. Ennek ellenére feljegyez pár, számára érdekes kifejezést, melyet az itteniek használnak. Ezek a kifejezések szerinte a „valóságos nemzeti szavakat igen megrontják”. Idézzünk párat: *nem tom = nem tudom, lik = lyuk, pörös = prés, tik = tyúk, sziva = szilva, kő = kell, borgyu = borjú, óma = alma, kégyó = kígyó, tüke = tőke, tikmony = tojás, szakajtó = kenyér kosár, balaska = kis fejsze, surma = morzsa* és így tovább, több oldalon keresztül. Ma már persze másképpen értékeljük e tájszavakat. Sok közülük bekerült a köznapi szótárba, mint a szakajtó, balaska, mások eltűntek, mint például a surma.

Nincs aláírva az a tanulmány – így nem ismerjük íróját – amely 1837-ben látott napvilágot „*Füred' ásványos vizei, és a' Balaton*” címmel.^{27.)} A dolgozat három alcíme egyben a fejezetek témáját is jelölik:

1. Helyleirati vázlatok a' gyógyhelyről
2. Helyleirati vázlatok a' Balatonról
3. Föld és ásványvizsgálati vázlatok a' Füredi környék és a' Balaton' éjszak nyugoti tájáról.

A gyógyfürdő ismertetésénél a lehető legprecízebben jár el. „*A Füredi gyógyhely – írja -, mely Balatonfüred falunak, savanyúvíznek v. borvíznek neveztetik, fekszik a 46 o 58' éjszaki szél, és 36 o 32' keleti hossz alatt Szala Vármegyében, Tapolczai járásban.*”

A gyógytelken, ahogy írja, három ásványvíz-forrás található, mintegy 200 lábra a tóparttól: főkút, középkút, fürdőkút. A főkút, vagy ivókút (*Kitaibel Pál* szerint fons communis) a sétatér közepén van, hét széles lépcsőn lehet lejutni az oszlopokon álló forráskúthoz, melynek „vitorláján” az 1788-as évszám látható. A forrás igazi kiépítése 1831-ben történt és *Dr. Adler* nevéhez fűződik. A középkút (*Kitaibel* szerint: fons ferratus) északra található, vastartalma nagy hozama csekély. A vízzel *Dr. Oesterreicher* kísérletezett. Nem vált kedveltté, 1836-ban deszkával lefedték és a szerző szerint most zenekar játszik rajta. A fürdőkút (*Kitaibel* szerint: fons ad balnea) dél-keleti irányba fakad a többihez képest nem a sétatérnél, hanem a fürdőháznál. Hét láb mélységű csapóajtóval zárják el. Nagy hozamú. Az egyik tulajdonos elmés emelőszerkezettel az egyik ér vizét a fürdőszobájába emeltette, ahol felmelegítve fürdenek benne. A szerző szerint még két helyen található forrás, amelyet azonban ő nem tudott megtapasztalni: a gyógyhely istállóitól nem messze és magában a tóban. A település fűrt kutjaiban „szénsavas, légszeszben igen dús ivóvíz” található.

Leírja a sétatér házait, az emeletes Horváth-házat, amelyik legnagyobb a településen és 84 szobát foglal magába. A Postamester-ház kétemeletes 26 szobával, de nem igazán kulturált fogadókészséggel, a Tallián-ház tíz kényelmesen bebútorozott szobát kínál. Más szálláshelyeket is leír, majd azt tudhatjuk meg, hogy a vendéglő 100 – 150 férőhelyes (1836) és pesti német banda mulattatja a vendégeket. Arácson magánházak és vendéglők („kocsmaházak”) vannak. A gyógyhely látnivalóinak felsorolását emígy folytatja: „*A' szekérúton túl, a' főkúttal csaknem szemben és kis emelkedett helyen tűnik föl a magyar színház, homlokán ilyen fölírással. ' A' Hazafiság a' nemzetiségnek '. 1836-ban a kassai*

társaság játszott benne.” A színház mögött és mellett északnyugatra az „*angol mulat erdő*” terül el nagy, több, mint ötven éves fákkal.

Fájlalja, hogy a gyógyhelyen a szezonon túl kevés a vendég: „*A' Júniusi és Júliusi eleven élet már Augustusban nagyon megcsökken, Septemberben pedig egészen kihal.*” Arra próbálja az író olvasóit rávenni, hogy májusban, augusztusban és szeptemberben is érdemes felkeresni Füredet. (Lám milyen régi gond a rövid szezon!) Kritikával is él a helybeliek felé, amikor szemükre veti; hiába nyit ki május 15-én a fürdő, ha májusban még egyetlen vendéglő sincs nyitva.

Ezt követően megismerjük a fürdő régi és új orvosait: *Sterreicher*, majd *Wurm*, *Ries*, *Petrovitsch* és *Adler* doktorokat. A szobabékekről fürdőbékekről a vendéglői árakról polemizál. Ezeknek alapja a tihanyi uradalmi kancellária által 1836-ban kiadott *Füredi Rendtartás*. A szobák ára 30 krajcártól 1 forint 24 krajcárig terjedhet szezonban. Fürdőjegyet minden nap kell váltani, árak attól függ milyen szolgáltatást kívánnak igénybe venni (14 – 30 Kr.). A vendéglői árakról megjegyzi, hogy az ételnek szabott ára van: délben kevesebb étellel 36 krajcár, tizenhárom órákor, több étellel 1 forint. A somlai bor üvege 20 krajcár, Bársonyosie 16 krajcár, Tényeie 14 2/8 krajcár. Közönséges asztali boré 9 2/5 krajcár, cselédboré 3 1/5 krajcár. A szerző borsosnak érezte ezeket az árakat és a minőséggel, választékkal sem volt minden esetben megelégedve: „*nem lehet a Szerzőnek nem érinteni, hogy az Magyarországra és kiváltképp Füredre nézve igen magasra van téve, ha szinte azt vesszük is föl, hogy már szokás a' fürdőben kétszeresen, vagy háromszorosan fizetni.*” A füredi árakat összehasonlítva a bártfai, mehádiai, de külföldi fürdők is olcsóbbak.

Füred leírását a Balaton ismertetése követi. Részletesen leírja fekvését és azt, hogy költőink Magyar Tengernek nevezik. Képletesen írja le a balatoni zivatart: „*akkor fölzavarodik, tajtékszik is nagy habokat hány.*”

A táj geológiájáról, flórájáról és faunájáról is szól. A táj kövei a mészkő, homokkő, bazalt. Hosszan közli az általa ritkának tartott növényfajokat, mint a lisztes kankalint (*Primula forinosa*), a kereklevelű harmatfüvet (*Drosera rotundifolia*), a sárga özsalátát (*Smyrnium perfoliatum*), a sárga hölyét (*Anthericum sulfureum*), a bókoló türempiket (*Carpesium cernuum*), a sárga iglicét (*Ononis columnae*), a vetővirágot (*Sternbergia colchiciflore*) és még számos növényt. Az állatvilágról nem ír ilyen részletesen, hanem megjegyzi, hogy számos állat található, így: „*a' legjobb akarat és legszorgalmasabb nyomozás mellett sem lenne néhány hét elegendő, azoknak ösmeretökbe jutni.*” Inkább nem részletez semmit, azt azonban megemlíti, hogy emberre veszélyes állat nincs a környéken. Érdekes megjegyzése, hogy a kecskekörmök vonatkozásában Partsch 1836-ban véget vetett a találgatásoknak és kimutatta hogy az a congeria kagyló maradványa.

Végezetük Füred éghajlatáról, az ásvány-és Balaton víz tulajdonságairól, hőmérsékletéről, vegytani összetételeiről ír.

A Tudományos Gyűjtemény legutolsó Balatonnal kapcsolatos tanulmánya *Horváth Zsigmond*nak a Magyar Tudós Társaság levelező tagjának tollából származik, amit Kővágóörsön 1834. november 6-i keltezéssel írt, s amelynek címe: „*A' Balaton-melléki Tájszótár kivonata*”.^{28.)}

A vaskos dolgozat a Balaton-melléki nyelvjárás egyes változataival foglalkozik. Sajátos kategóriákat állít fel, érdemes megemlíteni azokat.

- „*Országos szó*”, azaz az „*egész honban bevett*”
- „*Tájszó*”, azaz egyes vidéken jellemző szavak, kifejezések. Ugyanazt más szóval mondják. Például: csecs – mely - emlő, hajdina – pohánka – tatárka, kolbász – csurka, tarisznya – iszák – táska, bucsír – kóficz – kóbor, stb.
- „*Beszédejtés*”, azaz ugyanazon szó, de vidékenként másként ejtik. Például: dió – diva – dia, zsiba – liba – riba, abroncs – abrinacs, bordély – gurdély,

gelegénye – galagonya, stb.

- „*Korcsnyelvjárás*”, azaz Horváth szerint barbarizmus, idiotizmus, semmi szabályok szerint sincs rendezve és a palócok és göcsejiek között lelhető fel leginkább.

Számos példát sorol fel, ezek közül nézünk meg párat, a szerző írásmódját átvéve:

- *Héj! gyángyi mér nincs kedvi, hun vuoti Kié tennap?*
- *Ne báncsi Kié iédes Sógerem, ougy sem tom é gondónyi, miér haragszi nekem az öröbbik Ouram.*
- *Hát é husáv é mögessök é bürivé miét csinyáti?*
- *Esten ágyi ög Kiédet.*
- *Gyeünk a högyre, iégyunk á dumás.*

Megállapítja, hogy a Balaton-melléki és a göcseji nyelvjárás annyira elüt egymástól, mintha mindkettő nem ugyanabban a Zala vármegyében lenne. „*A' nyelvcsinosodás – írja – a Balaton mellett minden rendben lévők között szépen előrehaladt.*”

Szeretik e tájon a mássalhangzó torlódást elkerülni, ezért a gyermek gyerek lesz, a körtvély körte, a kalmár kómár. A könnyebb kiejtés érdekében a „*közrendűek*” szeretik elhagyni az l betűt: *Nó gyerek te ugyan jó(l) megtanu(l)tál magyarú(l), németű(l)*. Néha az ó-t u-ra, az ő-t ü-re változtatják: házbul, pincébül.

Az értekezés 14 – 16 oldalig terjedő része tájszótár, amelynek anyagából pár szót idézek:

Abajgatni: gyermeket megrezzenteni, rácba szedni, vesszővel vagy bottal
„*megszedegetni*”

Áhítani: ételt megkívánni

Aszalék: aszalt gyümölcs

Balaska: kis fejsze

Bögre: csupor, „*kisded fazék*”

Csáva: pác (tímároknál)

Cserkesz: halászsegéd

Czopákos: sületlen kenyér

Dohos: fülledt

Dundi: vastag

Ejtőzni: „*egy kevesé meg e hülni*”

Halánték: „*vakszem – két felől a' homlok mellett*”

Muszlicza: borbogár

Sajmegy: apró szemű meggy

Tütű: víz, „*Kisdednek adunk tütűt*”

E pár kiragadott példa is mutatja, hogy szavaink az évtizedek alatt milyen változáson mentek át, mennyire kerültek be tájszavaink a mindennapok szóhasználatába. Ma már nem is gondolnánk, hogy 165 évvel ezelőtt például a bögre, a dohos szavakat tájszóként írták le. Számunkra talán a csupor a kevésbé használt és a fülledt szó sem szinonimája a dohosnak. A tütü mai értelmét sem azonosíthatjuk az ártatlan vízzel.

1839 után már nem jelent meg Balatonnal foglalkozó cikk a Tudományos Gyűjteményben.

A téma vizsgálatánál egyértelműen kiderül, hogy a Balatonnak leginkább ismert, bemutatott területe Balatonfüred és Tihany. Legtöbbet a füredi savanyúvízről írtak. A Balaton déli partját és Keszthely vonzáskörzetéről csak érintőlegesen, vagy sehogysem szóltak. Keszthely egyéb tudósításokban a Festeticsek és a Helikonok révén ugyan megjelent, de nem mint a Balaton jellegzetes települése. Érdekes azért megfigyelni, hogy amikor a folyóirat 1830-ban leköszölte az általa nevezetesnek tartott magyarországi fürdőket benne a huszonhét

fürdő közül csupán egy balatoni a „*Füredi érczesvíz*”. Jelzi ugyan a „*Keszthelyi Fördő*”-t, de ez természetesen Hévízet jelenti. Egyértelmű, hogy a Balaton vizét ebben az időben fürdésre nem, vagy csak igen elvétve használták.

Jegyzetek:

- 1.) A magyar sajtó története I. Szerk.: Kóka György (továbbiakban: A magyar sajtó I.) Bp., Akadémiai, 1979. p. 281
- 2.) A magyar sajtó I. pp. 281-282
- 3.) A magyar sajtó I. p. 283
- 4.) A magyar sajtó I. p. 283
- 5.) Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., Akadémiai, 1978. p. 171
- 6.) Bényei Miklós: A nemzeti és polgári kultúra felé. Debrecen, Csokonai, 1998. pp. 124-125
- 7.) A Tudományos Gyűjtemény szerkesztői:

Fejér György	1817. január – 1817. október
Mokry Benjamin	1817. november – 1817. december
Fejér György	1818. január – 1818. július
Vass László	1818. július – 1818. december
Thaisz András	1819. január – 1827. december
Vörösmarty Mihály	1828. január – 1832. január
Horvát István	1833. február – 1836. december
Károlyi István	1837. január – 1841. december

A Tudományos Gyűjtemény kiadói:

Trattner János Tamás, petrózai	1817. január – 1824. április
Trattner Mátyás, petrózai	1824. május – 1827. december
Trattner János Mátyás és Károlyi István	1828. január – 1841. december

(Adatforrás: A Tudományos Gyűjtemény (1817-1841) repertórium. Összeállította: Csécs Teréz. Győr, 1998.)
- 8.) A magyar sajtó I. p. 291
- 9.) Tudományos Gyűjtemény 1817. III. pp. 3-44
- 10.) Tudományos Gyűjtemény 1817. III. pp. 65-76
- 11.) Sági Károly-Zákonyi Ferenc: Balaton. 3. átdolgozott kiadás. (továbbiakban: Sági-Zákonyi, 1989) Bp., Panoráma, 1989. p. 88
- 12.) Sági-Zákonyi, 1989. p. 373
- 13.) Tudományos Gyűjtemény 1820. VII. pp. 63-70
- 14.) Reöthy Ferenc: Kőröshegy. Kőröshegy múltjáról és jelenéről. Szerk.: Stirling János. Kőröshegy. 1990. p. 161
- 15.) Koppány Tibor: A Balaton környékének műemlékei (továbbiakban: Koppány, 1993.) Bp., OMF., 1993. p. 215
- 16.) Sági-Zákonyi, 1989. p. 253
Koppány, 1993. p. 106 (itt az évszám nyomdahiabás!)
Művészeti Lexikon III. köt. Főszerkesztő: Zádor Anna, Genthon István. Második változatlan kiadás. Bp., Akadémiai, 1983. p. 534
- 17.) Tudományos Gyűjtemény 1820. XI. pp. 37-47
- 18.) Entz Géza: Változó Balaton. Élet a vízben és a parton. Bp. Natura, 1983. p. 57
- 19.) Tudományos Gyűjtemény 1824. II. pp. 34-555
- 20.) Magyar Néprajzi Lexikon F-Ka. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Bp., Akadémiai, 1979. p.266
- 21.) Tudományos Gyűjtemény 1824. II. pp. 34-55
- 22.) Hrabovszky Dávid: Néhány Levelek Balatonról, és Balaton mellyékről. Szerk.: Müller Róbert. Balatoni füzetek 1. Keszthely, 1998. 56 p.
- 23.) Tudományos Gyűjtemény 1827. XII. pp. 98-100

- 24.) Tudományos Gyűjtemény 1834. III. pp. 51-96
- 25.) Cséby Géza: A porából megelevenedett Phoenix. In: Somogy 1996/3. pp. 249-252
- 26.) Oláh János által felsorolt települések mai neve: Szent-István = Királyszentistván, Sóly = Sóly, Hajmáskér = Hajmáskér, Liér = Litér, Kenese = Balatonkenese, Mámái puszta = Balatonfűzfő területe, Vörösberény = Vörösberény, Alsó örs = Alsóörs, Lovas = Lovas, Palaznak = Paloznak, Kövesd = Csopak területe, Arács = Arács – ma Balatonfüred területe, Tihan szigete = Tihany, Aszófő = Aszófő, Örvényes = Örvényes, Udvari = Balatonudvari, Akali = Balatonakali, Ság = Ság (Balatonakali és Dörgicse környékén terült el, később puszta), Vérkút = Zánka külterülete, Zánka = Zánka, Szepezd = Balatonszepezd, Rendes = Balatonrendes, Pálköve = Pálköve, Bugyberek = Ábrahámhegy északi részénél található, Kékkút = Kékkút, Salfölde = Salföld, Tóti = Káptalantóti, Gyula-Keszi = Gyulakeszi, Tsobánc = Csobánc, Diszel = Diszel, Tapolca = Tapolca, Hegyesd = Hegyesd, Kis-Falud = Mindszentkállába olvadt, Mind Szent Kálja = Mindszentkálla, Szent Ben Kálja = Szentbékálla, Köves-kál = Köveskál, Sásd = Köveskáltól nyugatra eső terület rész, Monostor Apáti = Monostorapáti, Kapolts = Kapolcs, Balaton-Henye = Balatonhenye, Monoszló = Monoszló, Hegyestő = Hegyestő (Monoszló határában lévő bazalthegy), Szent Antal fa = Szentantalfa, Bárótza = Báróca (Szentantalfa határa), Tagyon = Tagyon, Dörgitse = Dörgicse, Kis Falud vagy Kis Dörgitse = Kisdörgicse, Ó Budavár = Óbudavár, Szent Jakab fa = Szentjakabfa, Tsitsó = Balatoncsicsó, Petend-Vigánd = Vigándpetend, Leányfalú = Nemesleányfalú (Nagyvázsony része), Mentel = Meneshely, Verestó = Vöröstó, Barnag = Barnag, Vászoly = Vászoly, Pétsel = Pécsely, Szőlős = Balatonszőlős, Tót Vázson – Tótvázsony, Hidegkút = Hidegkút, Vámos = Nemesvámos, Fájész = Veszprémfajs, Felső Örs = Felsőörs, Szent Király Szabadja = Szentkirályszabadja, Veszprém = Veszprém.
- 27.) Tudományos Gyűjtemény 1837. VII. pp. 3-50
- 28.) Tudományos Gyűjtemény 1839. XII. pp. 3-61

(Megjelent: Új Balaton. Társadalmi és művészeti folyóirat I. rész. 2001/december 51-54 ; II. rész 2002/március 57-61)